

Van illegalen tot medeburgers

Carrières in en uit een illegaal bestaan

Bij tijd en wijle komen illegaal verblijvende migranten uit de anonimiteit om collectief kenbaar te maken dat men plannen koestert om zich permanent én op legale wijze in de Nederlandse samenleving te vestigen. Zo verzamelden zich in 1994 duizend illegale Turken buiten het hoofdkantoor van de vreemdelingendienst in de Amsterdamse deelgemeente Zuid-Oost, nadat binnen de Turkse gemeenschap het gerucht was ontstaan dat illegalen met een baan voor duizend gulden een tijdelijke verblijfsvergunning zouden kunnen kopen (Gölpinar 1994). Ook in Rotterdam begeeft zich op dat moment een grote groep illegale migranten uit verschillende herkomstlanden naar het gemeentehuis aan de Coolsingel in de hoop op een verblijfsvergunning.

De discussie over de zogenaamde 'witte illegalen', die zich voor een legale verblijfsstatus beroepen op hun formele arbeidsverleden, sleept zich al veel langer voort. Sinds de tragische verwickelingen rondom het gezin van de Amsterdamse kleermaker Zeki Gümüs in 1997, zijn de witte illegalen niet meer van het toneel verdwenen en volgen kerkasielacties, hongerstakingen en fakkeltochten door en voor witte illegalen elkaar op. Eind 1999 wordt er door het Comité Geen Mens is Illegaal een congres georganiseerd over de consequenties van de invoering van de zogenaamde Koppelingswet voor de witte illegalen. Sevdat Günkan, één van de inleiders en zelf zonder verblijfsvergunning vertelt:

360

Terwijl we geen verblijfstitel hadden, hebben we altijd gewerkt en getracht onze levensomstandigheden te verbeteren, met de verwachting dat we op den duur als volwaardige burgers aan deze samenleving zouden deelnemen. Naarmate ons verblijf in Nederland langer werd, zijn deze verwachtingen ook steeds groter geworden. We dachten dat onze kansen op een verblijfsvergunning steeds groter werden. Natuurlijk is in deze periode ons leven ook veranderd. We beschikten over een eigen woning. Onze kinderen zijn hier geboren en gaan hier naar school. Intussen zijn zij, onze kinderen, geheel betrokken bij de samenleving hier en hebben zij bijna geen bindingen meer met landen waar hun ouders

vandaan komen. Op den duur hebben we ons natuurlijk steeds meer verbonden gevoeld met de Nederlandse samenleving.¹

Illegale migranten stellen zich een toekomst in Nederland voor en proberen hier op verschillende manieren vorm aan te geven (vergelijk Hagan 1994). Vos e.a. (1992: 54) stellen expliciet dat de meeste illegale vreemdelingen in Nederland willen blijven en zich 'kosten noch moeite [besparen] om die legale status te bereiken'. In het *Ongevraagde advies aan de Nederlandse overheid van het Inspraak Orgaan Turken* (hierna IOT) – een studie over illegale Turken in Nederland – valt een andere mening te horen over het vestigingsgedrag van illegalen migranten. De auteurs van dit geschrift schrijven hierin onder andere: 'Veel belangrijker (...) is de constatering dat de illegalen van het ene jaar merendeels niet dezelfde personen zijn als die van het jaar daarvoor' (IOT 1993: 8-9). Dit betekent dat, in de visie van het IOT, illegale migranten vooral als passanten moeten worden gezien die zich blijvend oriënteren op het herkomstland.

Hoe staan illegale vreemdelingen zelf tegenover een toekomst in Nederland? Koestert men ideeën om zich permanent en met een legale status in Nederland te vestigen, of wil men na verloop van tijd terug naar het herkomstland? Welke factoren beïnvloeden dit vestigingsproces? En als illegalen erin slagen legaal in Nederland te blijven, hoe weten zij dit dan te realiseren? In deze bijdrage zal ik op deze vragen een antwoord formuleren aan de hand van gegevens die ik in de context van mijn promotieonderzoek onder illegale Turken – door landgenoten als toeristen aangeduid – heb verzameld. Dit onderzoek richtte zich op het beantwoorden van de vraag naar de eerste opvang en verdere incorporatie van illegale Turken in de Nederlandse samenleving. Onder de illegaal in Nederland woonachtige vreemdelingen nemen de Turken een belangrijke plaats in. Niet alleen omdat ze – zoals uit het voorafgaande blijkt – regelmatig het nieuws halen, maar bovenal omdat in de Nederlandse context Turkije tot één van de belangrijkste herkomstlanden van illegale vreemdelingen gerekend kan worden. Het totale aantal illegale vreemdelingen voor de vier grootste Nederlandse steden wordt op ruim 40.000 geschat (Burgers 1999; Van der Leun e.a. 1998: 71-72).²

1. Langdurig etnografisch onderzoek onder illegale Turken

Het veldwerk voor dit onderzoeksproject heeft ruim vijf jaar in beslag genomen en heeft voor een belangrijk deel in Rotterdam plaatsgevonden. De dataverzameling voor deze studie begon in augustus 1993 en liep door tot december 1998.³ De onderzoeksgroep bestaat uit 84 personen van Turkse origine, onder wie 52 Turkse toeristen. De formele interviews met deze respondenten en de talloze informele gesprekken met hen en andere Turkse migranten die in de jaren van het veldwerk zijn gevoerd, liggen aan de basis

voor deze bijdrage. Contacten met illegaal verblijvende Turken zijn tot stand gekomen met tussenkomst van professionele hulpverleners, sleutelpersonen uit de Turkse gemeenschap en vooral door informeel te participeren op Turkse locaties als theehuizen, winkels en ontmoetingscentra.

In dit tijdsbestek heb ik niet voortdurend en met dezelfde intensiteit veldwerk verricht. Lange periodes van intensief veldwerk werden afgewisseld met periodes waarin de nadruk meer op analyseren en schrijven lag dan op mijn aanwezigheid in het onderzoeksveld. Maar ook tijdens deze 'veldwerkloze' periodes werd het contact met toeristen niet verbroken, hetzij door mensen in hun omgeving te bezoeken of omdat toeristen contact met mij zochten. Ook de omstandigheid dat ik midden in het onderzoeksgebied ben blijven wonen, had tot gevolg dat het contact met respondenten op relatief eenvoudige wijze in stand kon worden gehouden. Ook allerlei toevallige ontmoetingen op straat met leden van de onderzoeksgroep speelden hierbij een belangrijke rol. Het laatste contact met de meeste respondenten dateert van september 2000. In deze periode heb ik opnieuw contact met hen gezocht en hun actuele situatie in kaart gebracht.

In de visie van de antropoloog Hannerz ontbreekt het in veel stadsetnografische studies aan een duidelijke tijdsdimensie, die naar zijn idee van belang is om de verschillende posities en de bijbehorende rollen die mensen innemen te kunnen beschrijven. Als oplossing hiervoor suggereert Hannerz het systematischer beschrijven van individuele 'loopbanen', die hij definieert als de opeenvolging van de organisatie van levenssituaties (Hannerz 1982: 59-60). Het langdurige veldwerk dat voor deze studie is verricht, maakte het mogelijk om veranderingen in de persoonlijke biografie van respondenten inzichtelijk te maken, die met zogenaamde *one-shot interviews* onzichtbaar blijven (Cornelius 1982; zie ook Goffman 1989: 130). De lange tijdspanne van het onderzoek bracht belangrijke veranderingen tijdens het illegale verblijf van respondenten rondom arbeid (ontslag, baanwisselingen, periodes van werkloosheid) en rondom een eventuele carrière op de woningmarkt bij individuele respondenten aan het licht en relateert daarmee tegelijkertijd het al dan niet hebben van een baan of de slechte huisvestingssituatie, waarin sommige toeristen op bepaalde momenten verkeerden. De zeven jaren die lagen tussen het begin van het veldwerk en de laatste 'update' maakten ook de dynamiek van illegaal verblijf inzichtelijk en de invloed die het veranderend vreemdelingenbeleid hierop heeft.

362

2. Formele uitsluiting van illegale vreemdelingen

Naast de permanente onzekerheid die inherent is aan een illegaal verblijf, zijn toeristen in het afgelopen decennium in toenemende mate geconfronteerd met de consequenties van een restrictief migratiebeleid. Dit beleid richt zich op het tegengaan van illegale arbeid en illegaal verblijf en heeft toeristen langzamerhand uit de formele wereld van reguliere banen, sociale

voorzieningen en formele huisvesting verdreven. De koppeling van de afgifte van soft-nummers aan een verblijfsvergunning in 1991, de Wet Voorkoming Schijnhuwelijken in 1994, de invoering van de identificatieplicht in hetzelfde jaar en uiteindelijk de invoering van de Koppelingswet in 1998, zijn voorbeelden van nieuw beleid die van grote invloed zijn op de positie van illegale vreemdelingen en hun formele mogelijkheden in Nederland. Reguliere arbeid bij Nederlandse werkgevers is schaars geworden en voorzover het nog aanwezig is, zal het grotendeels geïnformaliseerd zijn door de tussenkomst van malafide uitzendbureaus en koppelbazen. Ook de formele huisvestingsmarkt en het stelsel van sociale voorzieningen raken voor toeristen afgesloten.

Toeristen zijn zich vanaf het moment dat men zonder geldige verblijfsvergunning in Nederland woonachtig is, bewust dat zij niet over dezelfde rechten beschikken als legaal verblijvende landgenoten. Alhoewel illegaal verblijf volgens de Nederlandse wetgeving niet strafbaar is, behoudt de staat zich wel het recht voor tot sancties (Engbersen e.a. 1999: 51). Toeristen beseffen maar al te goed dat zij in een onzekere verblijfspositie verkeren en het risico lopen om aangehouden en uitgezet te worden. Deze angst leeft onder toeristen die zich recent in Nederland hebben gevestigd nog het sterkst, wat ertoe kan leiden dat men zich allerlei beperkingen oplegt en er een zo keurig mogelijke levensstijl op na gaat houden. De 23-jarige Osman, die als ik hem voor het eerst spreek negen maanden illegaal in Nederland verblijft, komt zijn ouderlijke woning zelfs nauwelijks uit. Zijn vader Zeytin vertelt hierover:

Eigenlijk moesten wij hem toen hij in Nederland kwam, binnen acht dagen melden bij vreemdelingenpolitie. Dat hebben wij niet gedaan. Wij durfden dat niet. Stel we hadden hem aangemeld dan mocht hij hier drie maanden blijven. Maar na die drie maanden zeggen ze: 'Ja, meneer uw tijd is op. U moet terug naar uw eigen land. Die angst... daarom zijn wij niet gegaan. Wij zeiden we laten hem gewoon zo hier blijven, hij gaat niet naar buiten, hij gaat niet werken. Niks, alleen maar in dit huis eten, drinken en slapen. Dat is moeilijk, voor mij, voor hem en voor zijn moeder is dat moeilijk. Dat is een probleem. Als hij zou werken, dan ben je bang. Hij gaat angstig naar buiten. Je bent illegaal, als er iets fout gaat, als je iets verkeerd hebt gedaan, dan vragen ze jou naar je verblijfspapieren en allerlei dingen. Altijd die angst, die je beheerst. I: Maar er zijn ook mogelijkheden om ergens zwart te gaan werken. Zeytin: Ja, maar dat durven wij zelf ook niet. I: Dat kan ik me bij jullie voorstellen, maar... Zeytin: Maar met Osman al helemaal niet, omdat plekken waar zwart wordt gewerkt, altijd door de belastingdienst worden bezocht of noem maar op. Wij horen veel van 'zoveel toeristen gepakt', weet je wel, 'en teruggestuurd'. En daardoor... wij zijn nu met het hele gezin allemaal bij elkaar en proberen hem hier zo lang mogelijk te houden en een beetje bij te laten komen. (...) Als er nou wat meer vrijheid was, dan kun

je makkelijk werk vinden, maar nu is men bang. Elk moment gepakt kunnen worden, die angst zit er in.

De meeste toeristen zijn in vergelijking met Osman aanzienlijk minder angstig om gearresteerd te worden, maar geven tegelijkertijd aan dat ook zij tijdens de eerste maanden van hun illegale verblijf erg oplettend waren en zich met veel omzichtigheid in de openbare ruimte begaven. Uit angst om op te vallen en in contact te komen met vertegenwoordigers van het justitiële apparaat houden toeristen zich nauwlettend aan de regels, bijvoorbeeld door met geldige plaatsbewijzen in het openbaar vervoer te reizen en te wachten voor een rood stoplicht (vergelijk Engbersen 1999: 235-7). Deze omzichtigheid is echter bij de meeste toeristen na enkele maanden gewenning in Nederland verdwenen als men ontdekt dat de Nederlandse politie een andersoortige politie is dan men van huis uit gewend is en leert dat de controle op illegale vreemdelingen minder stringent is dan men had verwacht. Erdal is één van de vele toeristen, die uit eigen ervaring weet dat contact met de politie niet per definitie het einde van het illegale verblijf hoeft in te houden:

Gisteren hebben ze ons gepakt, de Nederlandse politie. We reden wat rond met de auto, we waren met ons vieren. We kwamen terug van Delft, gisteren was het zondag, een zonnige dag. Het waren twee vrouwelijke agenten. Ze kwamen en wij werden aangehouden. Wij hadden een cassette opstaan, we waren aan het klappen met de handen, zo waren we aan het dansen in de auto. Ze waarschuwden ons om te stoppen. 'Kom alcoholcontrole', zeiden ze, 'jullie moeten een alcoholtest doen.' Ze zagen ons dansen en dachten gelijk dat we alcohol op hadden. Ik blies en er was niets aan de hand. Daarna zeiden ze 'sorry', wij zeiden 'dankjewel' en reden weg. Ze vroegen helemaal niets aan ons, niet naar het paspoort... Ze vroegen helemaal niets.

Persoonlijke ervaringen als deze en de verhalen die hierover in de Turkse gemeenschap circuleren, maken dat toeristen zich na verloop van tijd vrijer gaan bewegen en een groot deel van hun initiële angst en omzichtigheid afleggen. Toeristen leren dat zij in relatie tot de 'politie' gevaar lopen op specifieke plekken, die vooral gerelateerd zijn aan criminaliteit dan wel illegale arbeid. Toeristen blijven zich er dan ook van bewust dat ze uitgezet kunnen worden, wat als zodanig van invloed is op hun oriëntatie op de toekomst. Indien we naar de aanhoudings- en uitzettingscijfers van de vreemdelingendiensten in de vier grote steden in Nederland kijken, lijkt een voorzichtige opstelling van de toeristen ook geen overbodige luxe. Volgens de vreemdelingenregistraties van 1995 werden er in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht in totaal 660 illegaal verblijvende Turkse migranten aangehouden, waarvan uiteindelijk 85% daadwerkelijk naar Turkije is uitgezet (Engbersen e.a. 1999: 53, 60-61). De belangrijkste consequentie van

de formele marginalisering die toeristen treft, is dat zij in toenemende mate afhankelijk worden van de ondersteuning en mogelijkheden in de kring van familieleden, vrienden en landgenoten.

3. De informele uitsluiting door landgenoten

Naast de formele uitsluiting via restrictief overheidsbeleid, wordt het perspectief van toeristen op een langdurig verblijf in Nederland beïnvloed door hun positie in de Turkse groep. De bindingen die toeristen met Nederland aangaan, vinden vooral in de Turkse gemeenschap plaats en kunnen hiervan ook niet los gezien worden. De meeste toeristen zijn Nederland legaal binnengekomen met een toeristenvisum waarvoor familieleden of vrienden garant hebben gestaan. Zij zorgen tevens voor huisvesting en introduceren de toeristen op de informele arbeidsmarkt. Dit irreguliere migratieproces speelt zich voor een belangrijk deel af binnen de transnationale Turkse ruimte. Een ruimte die in de eerste plaats bestaat uit de grensoverschrijdende sociale netwerken die Turkse migranten in de verschillende landen van vestiging met elkaar en met Turkije verbinden. In de tweede plaats wordt deze ruimte ingenomen door de verschillende informele markten (arbeid, huisvesting, migratie), die zich sinds de arbeidsmigratie van de jaren zestig en de daaropvolgende migratiebewegingen hebben gevormd (Staring 2001). De aanwezigheid van familie, vrienden en landgenoten zorgt ervoor dat toeristen relatief gemakkelijk kunnen functioneren in een ogenschijnlijk vreemde omgeving en zich daar ook thuis voelen. Voor toeristen is de keerzijde van deze comfortabele inbedding in de Turkse gemeenschap een sterke afhankelijkheid van legale landgenoten, die het afgelopen decennium alleen maar is toegenomen door het restrictieve beleid op verschillende fronten.

De positie van toeristen op de arbeidsmarkt illustreert deze toegenomen afhankelijkheid goed. In het midden van de jaren negentig was ruim de helft van de respondenten werkzaam binnen de Turkse (in)formele economie en waren zeven respondenten rechtstreeks in dienst van Nederlandse werkgevers. In 2000 stond geen enkele toerist meer op de loonlijst van een autochtone Nederlandse werkgever. Alle toeristen werken voor een Turkse baas, meestal binnen een Turks bedrijf, soms ook in een Nederlands bedrijf maar met een Turkse baas als intermediair tussen de toerist en de autochtone werkgever. Naast deze inperking van de arbeidsmarkt zijn ook de carrièremogelijkheden van toeristen uitermate beperkt. Zij moeten zich gelukkig prijzen met een enigszins duurzame plek op de arbeidsmarkt, maar scholing, werkervaring of een langere verblijfsduur vertaalt zich niet in hoger gekwalificeerd werk of beter betaalde arbeid (zie ook Van der Leun en Kloosterman 1999: 139-41). Toeristen zijn wat het werk betreft veroordeeld tot het onderste segment van de formele en informele arbeidsmarkt en hebben nauwelijks mogelijkheden hieraan te ontstijgen, wat bete-

kent dat men afhankelijk blijft van de welwillendheid van legale landgenoten. Eenmaal actief op de arbeidsmarkt, zien toeristen zich bovendien geconfronteerd met een ongelijke behandeling, die voor een belangrijk deel het gevolg is van hun kwetsbare, illegale positie en die zich volgens de toeristen ook vooral bij Turkse bazen manifesteert. Een toerist, werkzaam in een Turks naaiatelier, illustreert deze uitbuiting:

Een gewone arbeider krijgt, als hij 's avonds overwerkt, het dubbele. Maar dat hebben wij niet. Wij krijgen het normale uurloon. I: En vakantiegeld? R: Dat krijgen we niet (lacht). Welke werkgever geeft nu een toerist vakantiegeld? Legale arbeiders proberen hier al te concurreren. De werkgevers, de bazen proberen rijker te worden. Daarom zal niemand het geven. I: Wat doe je als je ziek wordt? R: Als ik ziek word, zodat ik niet uit bed kan, dan neem ik vrij en werk ik niet. Maar ben ik ziek, en kan ik opstaan, dan ga ik ook werken. Zo zit dat. Als je een slechte baas hebt, dan ontslaat hij je, of zegt dat je toch moet komen werken. I: Zijn er verschillende soorten bazen? R: Natuurlijk, natuurlijk. Meestal zijn het klootzakken. Bijna allemaal. Er zijn werkplaatsen waar ik op dit moment mijn loon nog niet van heb gekregen. Ik heb nog f 1650,- tegoed, maar ik krijg het niet. I: Van wie? R: Van andere werkplaatsen. Dat atelier ging sluiten. Daarom. Niet alleen bij mij. Ook de anderen hebben hun geld niet gekregen. Maar deze werkplaats is goed, en de baas is ook goed. Deze plek is misschien de eerlijkste in Rotterdam. Op vrijdag geven de andere werkplaatsen geen geld, die geven om de twee weken. Maar hier... We stoppen normaal om kwart voor vijf op vrijdag. We maken de machines schoon. Tijdens het schoonmaken komt onze baas en geeft ons ieder een enveloppe met geld. Hij geeft dus iedere vrijdag.

Behalve met deze ongelijke behandeling, worden toeristen geconfronteerd met verraad door leden van de eigen gemeenschap. Zo vertelden verschillende toeristen dat ze een eerdere baan waren kwijtgeraakt door toedoen van legale landgenoten. De laatsten waren op de hoogte van hun illegale status en hebben dit aan hun baas doorgegeven in de hoop een vacature voor een familielid of vriend te scheppen. Algemener geformuleerd betekent dit dat toeristen niet alleen beducht moeten zijn voor vertegenwoordigers van het justitiële apparaat, maar evenzeer voor de mensen die hen het meest na staan; de legale landgenoten die hun aanwezigheid op allerlei manieren mogelijk maken.

Toeristen lopen niet alleen op de arbeidsmarkt tegen de grenzen van de loyaliteit binnen de Turkse gemeenschap aan, maar ervaren deze ook in de dagelijkse sociale interactie met legale landgenoten. Toeristen ondervinden deze grenzen onder meer in de denigrerende behandeling door legale landgenoten: 'Ze lachen je wel in het gezicht toe, maar echt behulpzaam zijn ze niet.' Ze voelen zich tweederangs burgers, of zelfs nog minder, zoals Ender vertelt:

Het allerslechtste hier is het illegaal zijn, het allerslechtste... Omdat ze [legale Turken, RS] niet met je spreken. Ze behandelen je als een totaal ander persoon. Niemand zegt iets tegen je. Van mij bijvoorbeeld weet niemand dat ik een toerist ben. Ik heb er niets tegen iemand over gezegd (...) Omdat je toerist bent, behandelen ze je niet met respect. (...) Hier hebben zelfs honden meer waarde dan toeristen.

Ook Cem's beschrijving van zijn verhouding tot legale landgenoten getuigt van deze behandeling. Zijn teleurstelling is mede ingegeven door gefrustreerde verwachtingen over het leven in Nederland. De sociale omstandigheden zijn niet zo goed als hij verwacht had, en bij zijn Turkse werkgever moet hij naar zijn idee te hard werken voor te weinig geld. Hij ziet geen toekomst voor zichzelf in Nederland. Van zijn salaris kan hij net rondkomen, en af en toe krijgt hij een tientje toegestopt van landgenoten. Bovendien voelt hij zich onder een zekere psychische druk staan. Naar zijn ervaring maken Turken een scherp onderscheid tussen legalen en toeristen. Volgens Cem zit men zelfs in het café gescheiden, en maken legalen denigrerende opmerkingen als 'Hé toerist, haal eens thee'. De gesettelede legale migranten denken vooral aan zichzelf. Enig begrip krijgt Cem van hen niet, hooguit eens van de oudere mannen in de moskee. Cem vindt het moeilijk om na te denken over zijn toekomst, en leeft van dag tot dag. Hij zit vaak in spanning over een eventuele ontdekking van zijn illegale status, en kan daardoor ook maar aan weinig dingen plezier beleven. Dit alles drukt zwaar op hem.

Hoewel een aantal toeristen de marginale en ondergeschikte positie redelijk goed kan relativeren, is het opvallend hoeveel illegalen kampen met stress en depressiviteit (vergelijk Burgers en Ten Dam 1999). Ook het restrictiever wordende overheidsbeleid waar illegale vreemdelingen mee geconfronteerd worden, de formele uitsluiting die hier het gevolg van is en de verwarring die dit bij toeristen oproept, spelen hier een belangrijke rol in. Maar de minachting, de ongelijke behandeling en het risico verraden te worden door dezelfde landgenoten die hun aanwezigheid voor een groot deel mogelijk maken, dragen hier zeker aan bij.

4. Reacties op marginalisering

Toeristen ontwikkelen in reactie op hun afhankelijke positie, de vernederingen, de uitbuiting en het verraad een aantal strategieën in hun dagelijkse interactie met hun sociale omgeving. Een eerste belangrijke strategie is geheimhouding. Toeristen verbergen hun illegale status veelal niet alleen voor Nederlanders, maar proberen deze ook geheim te houden voor het gros van de legale landgenoten om hen heen. Door omzichtig te manoeuvreren binnen de Turkse gemeenschap en te manipuleren met de eigen identiteit, verkleint een illegaal het risico van verraad of een badinerende

behandeling door landgenoten. Een tweede strategie kan men omschrijven als het aannemen van een superieure houding ten opzichte van legale landgenoten. Toeristen bestempelen hun legale landgenoten als vernederlandste Turken, die het contact met Turkije en de islam hebben verloren. De illegalen wijzen er daarbij op, dat zij de Nederlandse economie draaiende houden, terwijl Turkse migranten met een verblijfsvergunning de dag gokkend en spelend in het theehuis verdoen. Ten derde is er soms sprake van een zekere zelfuitsluiting. Toeristen trekken zich daarbij deels terug uit het sociale leven binnen de gemeenschap en verkiezen de eenzaamheid boven de vernedering. Dat kan ook betekenen dat zij zich onttrekken aan sociale gelegenheden als feesten of bijeenkomsten. Deelname aan dergelijke festiviteiten vergroot in hun ogen de bestaande afhankelijkheid, zeker als ze niet kunnen voldoen aan de financiële verplichtingen die dergelijke gebeurtenissen met zich meebrengen. Zelfuitsluiting kan er tevens toe leiden dat men het sociale contact zoekt met andere illegalen: 'Toeristen begrijpen elkaar beter, omdat ze in hetzelfde schuitje zitten. Ze voelen zich bij elkaar betrokken en interesseren zich voor elkaars lot.'

Bovenstaande strategieën zijn echter hooguit tijdelijke oplossingen die het alledaagse leven als illegaal verblijvende migrant hanteerbaar maken, maar brengen geen fundamentele veranderingen teweeg. Geen enkele toerist ziet een permanente vestiging in Nederland zonder de vereiste verblijfsvergunningen als een aantrekkelijk perspectief. De interactie die er bestaat tussen enerzijds de economische en sociale banden met Nederland – die toeristen onvermijdelijk met het verstrijken van de tijd opbouwen – en anderzijds de consequenties van een illegale status, resulteert in een ambivalente houding ten opzichte van een langdurig verblijf in Nederland. Vanuit het perspectief van toeristen is een langdurig verblijf alleen mogelijk als men zich weet te legaliseren. Vrijwel iedereen heeft zich tijdens het illegale verblijf dan ook op de verschillende opties tot legalisering georiënteerd. Sommige toeristen zijn hierbij verder gegaan dan anderen. Zo heeft een beperkt aantal toeristen de mogelijkheid om via de asielprocedure een legale verblijfsstatus te bemachtigen, onderzocht. Vrijwel altijd beperkte deze poging zich tot speculaties en discussies met vrienden en landgenoten. In een enkel geval begaf een toerist zich voor een oriënterend gesprek naar vluchtelingenwerk. Toeristen geven als belangrijkste reden om af te zien van de asielprocedure, dat hen daarmee de mogelijkheid om te gaan werken en geld te verdienen wordt ontnomen. Ook verhalen over de lange duur van de procedure en de geringe kans van slagen, spelen een (negatieve) rol in de uiteindelijke beslissing om niet in de asielprocedure te stappen. Slechts twee toeristen hebben daadwerkelijk enige tijd de status van asielzoeker gehad. Hun pogingen, die overigens buiten Nederland werden ondernomen, liepen op niets uit waarna men naar familieleden in Nederland afreisde om vervolgens weer in de illegaliteit onder te duiken.

Veel toeristen hebben zich georiënteerd op de mogelijkheden om via formele arbeid aan een verblijfsvergunning te komen. De meeste toeristen

waren zich bewust van het bestaan van de 'witte-illegalen-regeling', zonder dat men overigens de precieze inhoud van deze regeling kende. Zeker de toeristen die in het bezit waren van een sofi-nummer en een bepaalde periode formeel hadden gewerkt, hebben zich laten voorlichten door een advocaat.⁴ Verschillende toeristen hebben deze procedure ook daadwerkelijk in gang gezet, meestal met een voor hen ongelukkige afloop. Vaak omdat men eenvoudigweg niet voldeed aan de voorwaarden, of de aanvraag te vroeg indiende. Meestal hadden deze toeristen niet gedurende een periode van zes jaar ten minste tweehonderd dagen per jaar formeel gewerkt. Andere toeristen werkten uitsluitend op geleende of gekochte sofi-nummers. Voor de meeste toeristen betekende dit legaliseringstraject, dat men veel geld naar de advocatuur bracht en dat men bovendien de nodige jaren moest wachten alvorens men enige duidelijkheid kreeg over de uitslag van de aanvraag.

5. Carrières in en uit de illegaliteit

Engbersen (1999) onderscheidt vier carrières in de illegaliteit: de *semi-geïntegreerde*, de *stationaire*, de *criminele* en de *carrière van marginalisering*. Een carrière van criminalisering doorlopen illegale vreemdelingen die – vaak uit een gebrek aan reguliere mogelijkheden en bij afwezigheid van verwantschappelijke ondersteuning – crimineel actief worden om in hun onderhoud te voorzien. Illegale vreemdelingen die een carrière van marginalisering doorlopen, slagen er niet of onvoldoende in om inkomsten te genereren en zijn volledig of gedeeltelijk afhankelijk van particuliere, charitatieve instanties. Stationaire carrières doen zich voor onder illegale vreemdelingen die onsuccesvol zijn in het verbeteren van hun maatschappelijke positie. Vaak hebben zij wel ondersteuning vanuit een kring van familieleden, maar ontbreekt het aan een goede toegang tot de arbeidsmarkt. Onder een semi-geïntegreerde carrière vallen illegale vreemdelingen die ingebed zijn in een hecht familienetwerk, goede toegang hebben tot de (in)formele arbeidsmarkt én verschillende voorzieningen op terreinen als de gezondheidszorg en huisvesting (Engbersen 1999: 253-256).

Als we kijken naar de carrières van de Turkse toeristen, dan is het opmerkelijk dat zij uitsluitend te vinden zijn onder de semi-geïntegreerde en stationaire carrières. Een 'marginiaal bestaan' – waarbij men uitgebreid gebruikmaakt van het alternatieve opvangcircuit, links en rechts wat hoeselt en geen of slechts in beperkte mate ondersteuning ontvangt van familieleden – treffen we bij de toeristen niet aan. Evenmin doorlopen toeristen een criminele carrière. Toeristen die via criminele activiteiten in hun levensonderhoud voorzien, zoals bijvoorbeeld de handel in drugs, zijn we tijdens het veldwerk niet tegengekomen. De toeristen die tijdens hun detentie werden geïnterviewd, waren vooral voor geweldsdelicten veroordeeld en niet voor vermogensdelicten. Bijna de helft van de toeristen doorloopt een stati-

onaire carrière. Zij slagen er met de jaren niet of nauwelijks in hun positie te verbeteren. De hulp van familieleden voorkomt dat ze marginaliseren zoals dat bijvoorbeeld onder illegalen uit verschillende Oost-Europese landen en Marokko wel gebeurt. Tegelijkertijd nemen zij een relatief slechte positie op de arbeidsmarkt in met veel tijdelijk werk. Een vergelijkbaar grote groep toeristen heeft een semi-geïntegreerde carrière doorlopen. Zij hebben niet alleen een hecht ondersteunend netwerk tot hun beschikking, maar tevens een relatief goede positie op de arbeidsmarkt (vgl. Engbersen 1999: 254-55).

Een grote verdienste van deze typering van carrières is gelegen in de differentiatie die zij aanbrengt in een ogenschijnlijk homogene groep. Tegelijkertijd betreft het hier een momentopname. Bij de totstandkoming van deze indeling is uitgegaan van de positie van de illegale vreemdeling op verschillende terreinen ten tijde van het interview. In deze bijdrage zal ik twee essentiële wendingen in de loopbanen van illegale vreemdelingen toevoegen: namelijk de toeristen die erin zijn geslaagd hun illegale status om te buigen naar een legale verblijfspositie en daarnaast de toeristen die al dan niet uit eigen keuze Nederland hebben verlaten en naar Turkije zijn teruggekeerd.

Uiteindelijk heb ik 35 van de 52 toeristen uit de oorspronkelijke onderzoeksgroep rond september 2000 kunnen traceren. Eenentwintig toeristen die ik heb kunnen benaderen, verblijven nog in Nederland, van wie zeven nog steeds zonder geldige verblijfsdocumenten. Veertien van de getraceerde toeristen hebben zich met de tijd een legale positie weten te veroveren. Dit gebeurde hoofdzakelijk via een huwelijk met een in Nederland woonachtige Turkse vrouw. Slechts één toerist is op basis van zijn formele arbeidsverleden een verblijfsvergunning verleend en daarnaast heeft nog een toerist op basis van humanitaire overwegingen een verblijfsvergunning gekregen. Van de veertien toeristen die in Turkije verblijven, zijn er acht door de vreemdelingendienst Nederland uitgezet nadat ze op hun werkplek werden aangehouden. Zes toeristen zijn op eigen beweging naar Turkije teruggekeerd en daar (vooralnog) gebleven. Van de zeventien respondenten die onvindbaar bleken, ging het vooral om toeristen die in een justitiële omgeving zijn geïnterviewd. Over anderen deden in de sociale omgeving waar ze destijds verkeerden, verhalen de ronde dat zij in een eerdere fase naar Turkije waren uitgezet of teruggekeerd.

Hoe kunnen we de verschillende uitkomsten in de carrières van toeristen verklaren? Wat maakt het dat sommigen nog steeds illegaal in Nederland verblijven, terwijl anderen inmiddels over legale verblijfsdocumenten beschikken en weer anderen Nederland hebben verlaten? Een eenvoudig antwoord valt hierop niet te formuleren. Het is het samenspel van beleid, potenties van sociale netwerken en persoonlijke omstandigheden, die uiteindelijk van beslissende invloed zijn op de verdere wendingen in de loopbanen van toeristen. In de verdere uitwerking van de loopbanen zal de invloed van deze verschillende factoren nader worden geduid.

Terug in Turkije

Veertien toeristen die ik heb weten te traceren, verblijven weer in Turkije. Acht van deze toeristen zijn op onvrijwillige basis teruggegaan. Zij werden veelal op hun werkplek gearresteerd en vervolgens op het vliegtuig naar Turkije gezet. De aanhouding en uitzetting van deze groep toeristen vormen een belangrijke illustratie van de kwetsbare positie die werkende toeristen innemen. Waar de landelijke prioriteit van de vreemdelingendiensten in de eerste plaats ligt bij het opsporen en uitzetten van illegaal verblijvende migranten die crimineel actief zijn, lopen ook de buitenshuis werkende toeristen meer risico's om aangehouden te worden dan illegale migranten, die zich niet of nauwelijks buiten de deur begeven (Engbersen e.a. 1999: 35). Leden van het sociale netwerk waartoe de toerist behoort, staan op het moment van aanhouding ook onmachtig en kunnen uitzetting op geen enkele manier verhinderen. Toeristen lopen hier dan ook tegen één van de grenzen aan die samenhangen met hun illegale verblijfsstatus. Ongeacht de potentie van het sociale kapitaal in het sociale netwerk dat toeristen naar alle waarschijnlijkheid zelfs aan die werkplek heeft geholpen, volgt na aanhouding normaal gesproken uitzetting.

Het vestigingsgedrag van toeristen wordt echter niet uitsluitend door het restrictieve beleid van de vestigingslanden gestuurd. Ook beleid van de herkomstlanden – in dit geval de Turkse overheid – is van invloed op de buiten Turkije verblijvende toeristen. Dit kwam scherp naar voren in de maatregelen rond dienstplichtigen, die de Turkse overheid rond 1994 afkondigde. De Turkse overheid verspreide via kranten en de consulaten in de Europese landen het bericht dat voortvluchtige dienstplichtigen konden rekenen op een jaar detentie, een verlenging van hun militaire dienstplicht en een geldboete. Het bleef onduidelijk in hoeverre de Turkse overheid deze straffen daadwerkelijk zou toepassen, maar deze maatregel en de geruchten die hieruit voortkwamen, sorteerden onder toeristen het gewenste effect. Niet alleen kwam de thematiek regelmatig tijdens de gesprekken met toeristen aan de orde, ten minste vijf toeristen die hun dienstplicht nog niet hadden vervuld, zijn voortijdig naar Turkije teruggekeerd.

Een deel van de teruggekeerde toeristen woont nog steeds in Turkije, anderen hebben zich inmiddels opnieuw in Nederland of een ander West-Europees land gevestigd. Een cruciale voorwaarde lijkt hierbij het perspectief in Turkije op een al dan niet volwaardig bestaan. Het merendeel van de teruggekeerde toeristen is in Turkije weliswaar weer aan het werk gegaan, maar moest starten waar ze voor het vertrek waren gebleven. Zij oefenen nu weer hetzelfde of een vergelijkbaar beroep uit. Slechts een enkeling heeft met zijn illegale verblijf dermate veel geld kunnen sparen, dat hij ook daadwerkelijk een nieuwe start kon maken met een eigen bedrijf. De meeste toeristen zijn hierin niet geslaagd. Gehuwden zijn er wel in geslaagd hun gezin te onderhouden, maar veel vrijgezelle en ongebonden toeristen keerden in financieel opzicht net zo berooid terug als men vertrok. Voor de toeristen die erin geslaagd zijn hun spaargeld in een eigen woning te investeren, be-

tektent dit enige verlichting, maar het gros van de teruggekeerde toeristen is weer terug bij af.

De toeristen die door de vreemdelingendienst naar Turkije zijn teruggestuurd, geven in eerste instantie aan dat zij het leven in Nederland missen en dat zij zich het liefst weer zo snel mogelijk daar zouden willen vestigen. Zo schrijft Kâzım in zijn beste Nederlands op een kaart aan mij:

Eindelijk na een lange tijd schrijf ik aan je, maar je begrijpt toch wel dat het niet zo makkelijk was voor mij om hier te wennen. Je weet dat ik soldaat ben. Gaat wel hoor. Alleen ik snak naar Nederland. Soms denk ik dat ik daar nog steeds leef. Alsof ik daar nog steeds ben. Bijna vier jaar, een rare tijd.

Op het moment van zijn aanhouding bevond Kâzım zich in de Turkse kapsalon waar hij al twee jaar werkzaam was. Ook Kâzım heeft na zijn periode als dienstplichtige zijn oude baan als kapper in Istanbul weer opgepakt. Een eventuele terugkeer naar Nederland wordt in zijn geval extra bemoeilijkt door zijn status als ongewenste vreemdeling.

In het algemeen lijkt met het verstrijken van de jaren de hang naar Europa af te nemen. Dit wil echter niet zeggen dat we hier met een permanente situatie te maken hebben. Afhankelijk van veranderingen in de persoonlijke omstandigheden en mogelijkheden die zich voordoen, is het goed denkbaar dat deze teruggekeerde toeristen na een langdurig verblijf in Turkije zich opnieuw in Nederland of een ander land vestigen. De pendelmigranten illustreren dit gebruik van de transnationale ruimte bij uitstek. Aangezien teruggekeerde toeristen ook tijdens hun verblijf in Turkije transnationale contacten onderhouden, blijft migratie bij verslechterende omstandigheden één van de mogelijke opties. Er lijkt pas een einde aan deze pendelmigratie te komen als men zich een legale positie in het Westen heeft weten te veroveren of in Turkije een perspectievolle situatie heeft weten te creëren.

Het is overigens niet zo dat beleid hierop geen enkele invloed heeft. Voor de naar Turkije uitgezette toeristen is het nu eenmaal moeilijker om zich opnieuw op legale wijze in Nederland te vestigen. Een aantekening in een paspoort maakt het vrijwel onmogelijk om binnen een aantal jaren nogmaals voor een tijdelijke verblijfsvergunning in aanmerking te komen. De meeste toeristen die na hun terugkeer naar Turkije opnieuw naar Nederland zijn teruggekeerd, hebben dan ook gebruik moeten maken van smokkelbendes. Kapper Galip is hiervan een goed voorbeeld. Na een illegaal verblijf van vier jaar verliet hij in december 1996 Nederland om in Turkije weer zijn vak als kapper te gaan uitoefenen. Vier jaar later vertelt de broer van kapper Galip:

Wij zeiden toen al tegen Galip, ga niet terug en blijf. Kijk het nog even aan, wacht nog even. Maar hij wilde per se terug en is gegaan. Hij kon

het echter financieel niet redden in Turkije en wilde al weer snel terug, maar dat ging toen niet.

Kapper Galip, die in januari 2000 weer terugkeert naar Rotterdam, vertelt een halfjaar na zijn laatste komst over deze toen voor hem lastige situatie:

Drie keer heb ik een uitnodiging van mijn broers ontvangen en drie keer is mijn visum geweigerd. Uiteindelijk heb ik een smokkelaar in de arm genomen. Ik heb hem f 8.000,- betaald en hij heeft voor mij een vliegticket en een Grieks visum geregeld. Ook een Schengenland. In Athene ben ik overgestapt op het vliegtuig naar Amsterdam. Zo ben ik nu gekomen. Maar het geld dat ik de eerste zes maanden met mijn werk overhield, moest ik betalen aan de smokkelaar. Geen probleem, ik ben hier, en als God het wil blijf ik tot 2005 hier. Dan ga ik terug. Net zoals ik dat de eerste keer heb gezegd en gedaan.

Kapper Galip verkeerde in de gelukkige omstandigheid dat hij zich al voor zijn laatste komst naar Nederland van een arbeidsplek verzekerd wist. Veel uitgezette en teruggekeerde toeristen hebben deze mogelijkheid echter niet. Voor hen kunnen de hoge kosten, die samengaan met een door smokkelaars gearrangeerde reis, een belangrijke belemmering vormen om zich mettertijd opnieuw in Nederland te vestigen. Meer algemeen kunnen we ook hier constateren dat de bereidheid vanuit het transnationale netwerk om illegale migranten in hun komst te ondersteunen, gefrustreerd wordt door een restrictief toelatingsbeleid. Een dergelijk beleid zoals zich dat bijvoorbeeld uit in het slechts mondjesmaat afgeven van toeristenvisa, zal tot effect hebben dat een deel van de potentiële migranten afziet van vertrek of met een zekere vertraging alsnog komt. Het verhaal van kapper Galip maakt echter ook duidelijk, dat dit beleid mede zal leiden tot een toename van het aantal migranten dat zich met hulp van mensensmokkelbendes in Nederland en andere West-Europese landen zal vestigen.

Bestendinging van illegaliteit

Zeven getraceerde toeristen verblijven nog steeds zonder geldige verblijfsdocumenten in Nederland. Het gaat hierbij dan ook zonder uitzondering om toeristen die een langdurig illegaal verblijf achter de rug hebben. Als we kijken naar basale achtergrondkenmerken van de toeristen die nog steeds illegaal in Nederland verblijven, dan blijkt het vooral te gaan om de wat oudere en getrouwde toeristen, waarvan de partner en kinderen in Turkije verblijven. Het zijn ook de toeristen die al lang illegaal in Nederland verblijven, zich allemaal vóór of rond 1992 in Nederland hebben gevestigd en in het bezit zijn van een sofi-nummer.

Een mogelijke consequentie van een stringenter uitsluitingsbeleid van illegale vreemdelingen is het gevaar van een toenemende marginalisering of criminalisering naast een grotere afhankelijkheid van de legale migran-

tengemeenschap. Het is de vraag welke uitkomst we zullen aantreffen onder de Turkse toeristen die in het oorspronkelijke model van Engbersen een stationaire of semi-geïntegreerde carrière volgden. Op basis van de nieuw verzamelde informatie kunnen we constateren dat de toeristen die nog steeds illegaal in Nederland verblijven, geen neerwaartse spiraal hebben doorgemaakt, niet verder zijn gemarginaliseerd of in criminele circuits terecht zijn gekomen. Ondanks het feit dat er maar een select aantal van de oorspronkelijke onderzoeksgroep illegaal is gebleven, kunnen die zich nog steeds via arbeid en hun inbedding in de lokale Turkse gemeenschap staande houden. De overeenkomsten tussen deze toeristen in de eerste helft van de jaren negentig en hun positie anno 2000 is frappant. Men woont veelal nog in dezelfde omgeving of zelfs in hetzelfde huis en staat nog op dezelfde manier in het leven, waarin arbeid een voorname plaats inneemt.

Is er dan sprake van een toenemende afhankelijkheid van landgenoten die tot de gevestigde gemeenschap behoren? Gegeven het beperkte aantal toeristen uit de onderzoeksgroep dat nog steeds illegaal verblijft, is enige voorzichtigheid op zijn plaats, maar het antwoord hierop is bevestigend. Het prominentst komt deze toegenomen afhankelijkheid tot uitdrukking in de carrière op de arbeidsmarkt van deze toeristen. Waar de blijvers allemaal in het bezit zijn van een sofi-nummer, werkt momenteel niemand van de huidige toeristen formeel en rechtstreeks in dienst van een Nederlandse werkgever. Alle toeristen hebben emplooi gevonden in de Turkse informele economie, hetzij in dienst van Turkse koppelbazen of onderaannemers, hetzij direct voor Turkse ondernemers. Werken in de Turkse informele economie betekent voor toeristen normaal gesproken lagere lonen en langere werktijden.

Het merendeel van deze toeristen is nu bezig met een aanvraag voor een verblijfsvergunning op basis van hun formele arbeidsverleden. De formele eisen die de overheid aan het afgeven van een verblijfsvergunning stelt, zijn voor veel toeristen echter moeilijk realiseerbaar. Waaraan moeten illegale vreemdelingen voldoen om in aanmerking te komen voor de 'Tijdelijke Regeling Witte Illegalen' zoals die werd vastgelegd in het Tussentijds Bericht Vreemdelingencirculaire (TBV 1999/23)? In de eerste plaats moet de IND hun aanvraag tussen 1 oktober 1999 en 1 december 1999 hebben ontvangen. Aanvragers moeten aantonen – bijvoorbeeld door middel van een inschrijvingsbewijs uit het bevolkingsregister – dat zij ten minste vanaf 1 januari 1992 onafgebroken in Nederland hebben gewoond en vanaf die datum rechtmatig in het bezit zijn van een sofi-nummer. Aanvragers moeten in het bezit zijn van een geldig paspoort, mogen geen criminele antecedenten hebben en niet in het bezit zijn van, of gewerkt hebben met valse documenten. Tot slot mogen illegale vreemdelingen vanaf 1 januari 1992 tot de aanvraagdatum niet zijn uitgezet. De IND stuurt de aanvragen die aan bovenstaande eisen voldoen door naar de Commissie van Burgemeesters, die vervolgens een onderzoek instelt naar de mate van inburgering en op basis hiervan de staatssecretaris van Justitie adviseert, die uiteindelijk beslist

(Dronkers 2000: 108). Het grote verschil met de eerdere regulariseringregeling die eindigde op 1 januari 1997, is het wegvallen van de zogenaamde 200-dagen eis. Dit betekent dat er aan het arbeidsverleden van illegale vreemdelingen in vergelijking met de eerdere regeling minder belang wordt gehecht.

De voorwaarden die de overheid aan legalisering stelt, laten zich echter moeilijk rijmen met de omstandigheden waaronder toeristen in Nederland leven en met de verwachtingen die het bredere sociale netwerk aan het gedrag van deze toeristen stelt. Inschrijving in het bevolkingsregister is – zonder dat men een verblijfsvergunning kan overleggen – sinds november 1991 niet meer mogelijk. Ook de afgifte van een sofi-nummer aan nieuwkomers is in diezelfde periode gekoppeld aan een geldige verblijfsvergunning. Beide maatregelen zullen onder de illegaal verblijvende migranten onherroepelijk het gebruik van andermans documenten en de handel in valse documenten hebben gestimuleerd. Maar toeristen die op deze wijze formeel hebben kunnen werken en hun belastingen betaald hebben, komen bij ontdekking niet in aanmerking voor een verblijfsvergunning. Toeristen die wel reglementair in het bezit zijn van een sofi-nummer, zijn dus op het moment van hun aanvraag al langer dan zeven jaar illegaal in Nederland. Het betreft dan vooral gehuwde toeristen die gescheiden van hun gezin in Nederland leven. Het merendeel van deze toeristen zal onherroepelijk een aantal keren in Turkije zijn geweest om zich voor een korte periode bij het gezin te voegen. Niet alleen wordt logischerwijze het verlangen naar het achtergebleven gezin naarmate de jaren in Nederland vorderen groter, ook de bredere omgeving verwacht van gehuwde toeristen dat zij zich met enige regelmaat bij hun gezin voegen. Gehuwde toeristen die jaren laten verstrijken zonder dat men ten minste pogingen onderneemt om het gezin in Turkije te zien, lopen grote kans over de tong te gaan. Het merendeel van deze toeristen gaat dan ook met enige regelmaat voor een kortere periode terug, maar deze ondernemingen herbergen altijd risico's. Terugkeren naar Turkije mag dan niet moeilijk zijn, een succesvolle terugkeer naar Nederland is nooit gegarandeerd en gaat in elk geval met extra financiële kosten gepaard. Bovendien lopen toeristen die in de legaliseringprocedure zitten het risico dat hun aanvraag bij ontdekking niet wordt gehonoreerd.

Het is voor een belangrijk deel vanuit de hoop dat men alsnog erin slaagt een verblijfsvergunning te bemachtigen dat toeristen hun verblijf voortzetten. Daarnaast komt uit de portretten naar voren dat naarmate toeristen langer in Nederland verblijven, meer hebben opgebouwd en zowel fysiek als mentaal hebben geleden, de weg terug steeds moeilijker is geworden. Ook de mate waarin men tijdens het illegale verblijf succesvol is geweest – en dan vooral in financiële zin – speelt een belangrijke rol bij veel toeristen om hun terugkeer al dan niet uit stellen. Typerend in dit verband is de uitspraak van Rahmi, schaapherder van origine en ten tijde van het veldwerk werkzaam in een theehuis:

In Turkije heb ik nooit echt gewerkt. Het is me niet gelukt om daar een goede baan te vinden. En als ik nu zo snel uit Nederland weer terugkom (in Turkije, RS), dan is het me hier ook niet gelukt. Zo zien ze dat dan daar.

Een 'geslaagd' verblijf in de illegaliteit betekent ten minste enige financiële armslag of de aanschaf van een eigen woning in Turkije. Waar moeten we aan denken bij spaargedrag van toeristen? Vedat bijvoorbeeld was in staat om in een periode van zes jaar f 34.000,- opzij te leggen. Anderen kunnen minder sparen, zeker als men periodiek geld naar achterblijvers in Turkije stuurt om zodoende in het dagelijkse levensonderhoud daar te voorzien.

Van illegaal tot medeburger: legaal in Nederland

Veertien getraceerde toeristen hebben inmiddels een legale verblijfspositie verworven. Bij deze voormalige toeristen gaat het om een gemêleerde groep, maar het is evident dat het hoofdzakelijk de jongere oorspronkelijk vrijgezelle toeristen betreft. De toeristen die een legale verblijfstitel hebben gekregen, danken deze vrijwel allemaal aan een huwelijk met een Nederlandse ingezetene. Slechts één toerist is het in 1999 gelukt om, na een aanvraag die zeker zes jaar heeft 'gelopen', op basis van het formele arbeidsverleden de gewilde verblijfsdocumenten te bemachtigen. Daarnaast mag één toerist op basis van humanitaire overwegingen legaal in Nederland blijven. Voor alle gehuwde toeristen geldt dat zij met een vrouw van Turkse origine zijn getrouwd. Zij wonen nog overwegend in Rotterdam of de directe omgeving en zijn allemaal actief op de arbeidsmarkt; als ondernemer of als arbeider. Tegelijkertijd kunnen we constateren dat lang niet alle vrijgezelle toeristen erin slagen via het huwelijk een legale verblijfstitel te krijgen. Ongeveer de helft van de vrijgezelle toeristen is binnen de onderzoeksperiode ongehuwd gebleven en illustreert daarmee dat de status van vrijgezel niet onherroepelijk tot succes op de huwelijksmarkt leidt.

Het migratiebeleid van de Nederlandse overheid staat toe dat gevestigde migranten onder bepaalde voorwaarden hun partners van buiten Nederland halen. De in Nederland gevestigde Turken en de tot Nederlanders genaturaliseerde Turken maken hiervan uitgebreid gebruik. Het overgrote deel van de Turken in Nederland vindt dan ook een partner in het herkomstland (Esveldt e.a. 1995; Hooghiemstra 2000).⁵ Uit de cijfers blijkt niet in hoeverre dit gaat om partners uit Turkije of partners uit de Turkse diaspora, of zelfs illegaal in Nederland verblijvende Turken. Ongeacht het verblijfsland van de Turkse partner, bij de totstandkoming van een huwelijk speelt het sociale netwerk een cruciale rol. Het initiatief tot een eventueel huwelijk gaat veelal uit van naaste familieleden van ongehuwde toeristen. In het onderstaande citaat laten we Melahat, dochter van een 'eerste generatie'-gastarbeider en zelf studente economie, aan het woord. Zij vertelt ogenschijnlijk luchtig over haar ervaringen met dergelijke toenaderingspogingen:

We hadden ook een tijdje een buurvrouw, die kwam uit een streek waar heel veel illegalen vandaan kwamen, uit Karaman. Ze had een ontzettend grote familie en die woonde in Nederland, België en Duitsland. Die wilde altijd... ja die zag ons wel zitten. Ik en mijn zusje. En die kwam dan altijd om onze hand vragen voor dan weer de ene illegaal en dan weer de andere illegaal. En meestal waren het wel illegalen die goede banen en zo hadden. Ze hadden alleen geen verblijfsvergunning. Ze hadden ook een huis en zo. Het is een beetje opgehouden toen mijn vader op een keer heel erg te keer ging, zo van: 'Dit wil ik nooit meer hebben, als je het nog een keer doet dan hoef je mij niet meer aan te kijken.' Vanaf dat moment is het gestopt en nooit meer gebeurd. (...) Die buurvrouw, die vond ons zo aardig, die mocht ons zo graag, ze wilde ons echt graag in haar eigen familie hebben'. I: Wat vond jij er van? Melahat: Nou ik heb haar heel erg geholpen tijdens de zwangerschap en zo, maar toen ze echt door bleef gaan, begon ik het wel irritant te vinden. (...) Ik wilde absoluut niet gaan trouwen, ik wilde verder studeren en zo. Ik had een hele andere levensvisie. Het hoefde gewoon niet van mij. Achteraf is ze (de buurvrouw, RS) nog een keer teruggekomen. Voor mijn zusje. Maar dat was echt de druppel die de emmer deed overlopen. Toen heeft ze gewoon een afspraak gemaakt. Toen zei mijn vader: 'Dat is goed' en toen zijn ze gekomen. Die jongen was echt heel anders dan het prototype illegaal die wij in onze gedachte hebben. Maar toen was er een debielige uitspraak van 'als de een niet wil, dan kan de ander' of zoiets en dat was echt de druppel. Toen dacht ik ook, jullie komen niet voor een meisje, het maakt voor jullie helemaal niet uit welk meisje het wordt. (...) Woensdag komen ze bij jou om je hand te vragen en dan hoor je de volgende dag dat ze de dag daarvoor bij een vriendin van je zijn geweest en een dag daarvoor bij weer een ander. Zo gaat het meestal, totdat het bij de een lukt. En dat klopt gewoon niet, ik bedoel als je echt op een meisje verliefd bent, dan ga je een tijdje door. Of als het niet klikt, dan houd je een tijdje op. Maar voor hen maakt het niet uit met wie ze trouwen, als ze maar trouwen... want ze hebben dat papiertje gewoon keihard nodig.

Bovenstaand interviewfragment illustreert het gearrangeerde karakter van Turkse huwelijken en geeft tegelijkertijd inzicht in het bestaande wantrouwen. Hiervoor schetsten we de informele uitsluiting van toeristen binnen de Turkse gemeenschap. Ook wezen we op het wantrouwen in die gemeenschap dat zich in het bijzonder op de vrijgezelle toeristen richt. De angst dat toeristen niet zozeer in hun dochter als levensgezellin zijn geïnteresseerd, maar zich enkel op de verblijfsvergunning richten, leidt er mede toe dat de interactiemogelijkheden van toeristen met gezinnen met dochters wordt beperkt. Ook de sluimerende dreiging van schaking speelt een rol in het bestaande wantrouwen ten opzichte van toeristen dat zij en hun naaste familie moeten zien te overwinnen (vergelijk Böcker 1994; Van Walsum 2000).

Een cruciale rol bij het al dan niet slagen van de vrijgezelle toerist op de Turkse huwelijksmarkt wordt gespeeld door het sociale netwerk van de toerist. Uit de gesprekken met toeristen komt duidelijk de essentiële rol van aanwezige familieleden als bemiddelaars naar voren. Indien toeristen in de omstandigheid verkeren dat in hun omgeving familieleden aanwezig zijn die zich voor hen verantwoordelijk voelen, is aan een eerste belangrijke voorwaarde om tot een succesvolle bemiddelingspoging te komen, voldaan. Jonge, ongehuwde toeristen met een sterk, uitgebreid en solidair netwerk beschikken daarmee in potentie over goede mogelijkheden zich via een huwelijk te legaliseren.

Zoals we hebben geconstateerd, resulteren niet alle pogingen om te trouwen daadwerkelijk in een huwelijk. Weerbarstige huwelijkskandidates, onwillige familieleden en het aanwezige wantrouwen ten opzichte van toeristen moeten overwonnen worden alvorens er daadwerkelijk sprake kan zijn van een huwelijk. Toch blijkt door de tijd heen dat relatief veel toeristen zich op deze wijze hebben kunnen legaliseren. Het onderzoeksmateriaal biedt helaas te weinig aanknopingspunten om een antwoord te kunnen vormen op de vraag in hoeverre deze huwelijken extra financiële kosten voor de familie van de toerist met zich mee hebben gebracht. Het is wel duidelijk dat huwelijken tussen toeristen en de Turkse vrouwen met immateriële kosten kunnen samengaan. Zo moest één van de toeristen zijn huwelijk met een verhuizing van Rotterdam naar het oosten van het land 'betalen'. Deze toerist zag zichzelf noodgedwongen in een vreemde omgeving ver weg van zijn ouderlijk huis en tussen hem overwegend onbekende landgenoten geplaatst. Het lijkt een minimale prijs voor de bewegingsvrijheid die hij in ruil hiervoor heeft verkregen.

6. Transnationale oplossingen en de twee gezichten van inbedding

Een analyse van de loopbanen van toeristen door de tijd heen laat duidelijk het spanningsveld zien tussen het formele overheidsbeleid en de ondersteunende macht van leden van het bredere sociale netwerk. Het beleid beïnvloedt de wijze waarop nieuwkomers zich in Nederland vestigen en welke mogelijkheden zij vervolgens in de Nederlandse samenleving hebben. Uit deze bijdrage blijkt ook dat het niet uitsluitend het beleid is dat de positie van Turkse illegalen in de Nederlandse samenleving bepaalt. De aandacht is in het voorafgaande dan ook nadrukkelijk uitgegaan naar de invloed van de Turkse 'gemeenschap' of de Turkse sociale netwerken op de mogelijkheden van illegale landgenoten (vergelijk Portes 1995: 23-25). Deze invloed blijkt tweeledig: verregaande ondersteuning van toeristen gaat samen met een zekere marginalisering en uitbuiting.

De meeste toeristen ontwikkelen naast een door de realiteit ingegeven notie van tijdelijkheid, tevens aspiraties om zich legaal en permanent in Nederland te vestigen. Verantwoordelijk voor dit toekomstperspectief zijn

de economische en sociale bindingen die toeristen tijdens hun illegale verblijf onvermijdelijk ontwikkelen. Deze economische en sociale banden vinden in toenemende mate binnen de Turkse gemeenschap plaats. Het restrictieve beleid dat zich richt op het tegengaan van illegale arbeid en illegaal verblijf, heeft toeristen langzamerhand uit de formele wereld van reguliere arbeid, sociale voorzieningen en huisvesting verdreven. Toeristen zien zich bovendien geconfronteerd met informele vormen van uitsluiting binnen de Turkse gemeenschap. Deze marginale positie, die gerelateerd is aan de illegale status van de migranten, komt tot uitdrukking in een ongelijke behandeling op de (informele) arbeidsmarkt, de huwelijksmarkt en meer algemeen in de dagelijkse sociale interactie met legale landgenoten. De opgebouwde bindingen en de confrontatie met (in)formele vormen van uitsluiting brengt toeristen tot de onvermijdelijke constatering dat een langdurig verblijf met een legale verblijfspositie moet samengaan.

Een wat langer tijds perspectief toont ook nadrukkelijk de informele macht van legaal verblijvende leden van de transnationale netwerken om restrictieve wetgeving te omzeilen, wat onder andere in een legale verblijfspositie voor de toeristen kan resulteren. Als toeristen met hulp van familie erin slagen hun verblijf met een huwelijk te legaliseren, gebeurt dit in de regel in Nederland. De contacten van familieleden die zich met het vinden van een potentiële huwelijkskandidate bezighouden, liggen nu eenmaal voor een belangrijk deel in de in Nederland gesitueerde Turkse netwerken. Bovendien streven deze Turkse migranten er ook naar de illegaal verblijvende broer of neef in hun omgeving te houden. Dit lukt echter niet altijd en in dat geval zoeken de naaste familieleden ook verder in hun transnationale netwerken. Soms met succes, zoals blijkt uit de loopbanen van drie toeristen, waarvan er één met een vrouw in Duitsland is gehuwd. Een tweede toerist woont na zijn huwelijks met een Zwitserse in Zwitserland en een derde heeft uiteindelijk zijn toekomst in Australië gevonden. Alledrie zijn met daar woonachtige Turkse vrouwen getrouwd en hebben hun huwelijk te danken aan de bemiddelingspogingen van naaste familieleden. Deze huwelijkspartners zijn vreemd én bekend, omdat ze zonder uitzondering van het netwerk van de naaste familie deel uitmaken. Deze huwelijken over grote afstanden symboliseren daarmee bij uitstek de kracht van de sociale netwerken en het optimaal gebruikmaken van de Turkse transnationale ruimte.

Noten

1 Uit het verslag (2000) van het congres De 'witte illegalen' en de Koppelingwet van 2 oktober 1999. Deze bijeenkomst werd georganiseerd door het Comité Geen Mens is Illegaal in samenwerking met het Komitee Zelfstandig Verbljfsrecht Migrantenvrouwen. Het

volledige verslag is terug te lezen op de site van de organisatie Nederland Bekent Kleur (<http://www.nederlandbekentkleur.nl/cong-wi.html>).

2 Afgaande op de uitkomsten van Van der Leun e.a. zouden illegale Turken ongeveer 30% van de totale illegale populatie in de vier grote steden

uitmaken. De auteurs merken echter op dat op het niveau van achtergrondvariabelen (als het herkomstland) de aantallen dermate klein zijn, dat er sprake is van vertekeningen en de schatting als onbetrouwbaar moet worden gekwalificeerd (1998: 71).

3 In het najaar van 2000 heb ik geprobeerd alle toeristen die deel uitmaken van het onderzoek nog eenmaal te spreken om te kijken hoe het hen is vergaan. Met een enkele toerist wordt nog steeds op informele wijze contact onderhouden. Voor een uitgebreide methodologische verantwoording en een beschrijving van de onderzoekslocatie Rotterdam zie Staring 2001, hoofdstuk twee en drie.

4 Tot november 1991 verkregen nieuwkomers bij inschrijving in het bevolkingsregister een fiscaal nummer waarmee zij op de formele arbeidsmarkt konden participeren. Vanaf deze datum koppelde de overheid de afgifte van het sofi-nummer aan een verblijfsvergunning. Hiermee werd het voor vreemdelingen die niet over de vereiste

verblijfsdocumenten beschikten, onmogelijk om nog langer op reguliere wijze in het bezit van een sofi-nummer te komen (vgl. Staring 2001: 33-34).

5 Een recente analyse van de 'structuurtelling', die zich baseert op de gemeentelijke bevolkingsregisters, wijst uit dat Turken in vergelijking met de andere onderscheiden migrantengroepen het frequentst met iemand uit de herkomstgroep huwen. Ruim 96% van de gehuwde Turken die in 1999 in de gemeentelijke bevolkingsregisters staan ingeschreven, is met een Turk getrouwd. Bijna 80% van deze homogame huwelijken is gesloten met een Turkse partner uit het buitenland. Verrassend is ook dat het transnationale huwelijk onder met name de Turkse en Marokkaanse migrantengroepen vooral in de jaren negentig van de vorige eeuw een hoge vlucht heeft genomen. Als verklaring verwijst de auteur naar de onvoorzien sterke en duurzame bindingen tussen deze migrantengroepen en het herkomstland (Hooghiemstra 2000: 207).

Geraadpleegde literatuur

Böcker, A. (1994) *Turkse migranten en sociale zekerheid: Van onderlinge zorg naar overheidszorg*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Burgers, J., en J. ten Dam (1999) Gezondheid en zorg. In: J. Burgers en G. Engbersen (red.), *De Ongekende Stad 1. Illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom, pp. 161-187.

Cornelius, Wayne A. (1982) Interviewing undocumented immigrants: Methodological reflections based on fieldwork in Mexico and the U.S. *International Migration Review*, 16 (2) 378-411.

Dronkers, W. (2000) De dynamiek van het gedogen. *Migrantenstudies* 16 (2) 103-110.

Engbersen, G., J. van der Leun, R. Staring, and J. Kehla. (1999) *De ongekende stad 2: Inbedding en uitsluiting van illegale vreemdelingen*. Amsterdam: Boom.

Engbersen, G. (1999) Patronen van integratie. In: J. Burgers en G. Engbersen (red.), *De Ongekende Stad 1: Illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom, pp. 242-261.

Esveldt, I., I. Kulu-Glasgow, J. Schoorl en H. v. Solinge. (1995) *Migratiemotieven, migratienetwerken en partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*. Den Haag: NiDi.

- Goffman, Erving. (1989) On Fieldwork. *Journal of Contemporary Ethnography*, 18 (2) 123-132.
- Gölpinar, O. (1994) Duizendtal Turken wacht uren tevergeefs op verblijfsvergunning. *de Volkskrant*, 24 April.
- Hagan, J. M. (1994) *Deciding to be legal: A Maya community in Houston*. Philadelphia: Temple University Press.
- Hannerz, Ulf (1982) Etnografie en het karakter van de stad. In: C. Bouw, F. Bovenkerk, K. Bruin, en L. Brunt (red.), *Hoe weet je dat? Wegen van sociaal onderzoek*. Amsterdam: Uitgeverij De Arbeiderspers, pp. 53-63.
- Hooghiemstra, E. (2000) Gemengd huwen en transnationaal huwen in Nederland: Enkele feiten, *Migrantenstudies* 16 (4) 198-208.
- IOU (1993) *Illegalen in het overheidsbeleid: Een ongevraagd advies aan de Nederlandse regering*. 's Gravenhage: In-spraak Orgaan Turken in Nederland.
- Leun, J. van der, G. Engbersen en P. van der Heijden (1998) *Illegaliteit en criminaliteit: schattingen, aanhoudingen en uitzettingen*. Rotterdam: Faculteit Sociale Wetenschappen, EUR (rapport).
- Leun, J. van der en R. Kloosterman (1999) Loopbanen onder het legale plafond. In: J. Burgers en G. Engbersen (red.), *De Ongekende Stad 1: Illegale vreemdelingen in Rotterdam*. Amsterdam: Boom, pp. 118-160.
- Portes, A. (1995) Economic sociology and the sociology of immigration: A conceptual overview. In: A. Portes (red.), *The economic sociology of immigration: Essays on networks, ethnicity, and entrepreneurship*. New York: Russell Sage Foundation, pp. 1-41.
- Staring, R. (2001) *Reizen onder regie: Het migratieproces van illegale Turken in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Vos, Jan, Job den Heeten, en Surrendra Santokhi (1992) 'Eens komt de dag...' Een onderzoek naar het leven, wonen en werken van Haagse illegalen. Den Haag: Gemeentelijke Sociale Dienst.
- Walsum, S. v. (2000) *De schaduw van de grens: Het Nederlandse vreemdelingenrecht en de sociale zekerheid van Javaanse Surinamers*. Arnhem/Rotterdam: Gouda Quint/Sanders Instituut.